

УДК 343.9 : 343.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-1-13-20>**Корогод Світлана Володимирівна,**

доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри кримінального права та кримінології
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6696-6818>

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ ФОРМ І СТРАТЕГІЙ ПРОТИДІЇ

У статті досліджено феномен насильства щодо дітей в освітньому середовищі. Розглянуто поняття насильства в закладах освіти, а також визначено основний зміст поняття «булінг». Наведено статистичні дані стану булінгу в Україні. Здійснено порівняльний аналіз поняття «насильство в закладах освіти» та інших понять, що є близькими за своєю суттю. Проведено аналіз правових, соціальних і психологічних аспектів проблеми, а також запропоновано шляхи її попередження. Роботу побудовано на даних досліджень, законодавчих актах та експертних оцінках.

Ключові слова: діти, заклади освіти, насильство, булінг, мобінг, жорстоке поводження.

Постановка проблеми. Проблема насильства над дітьми залишається актуальною для України, незважаючи на те, що на законодавчому рівні будь-які прояви насильства по відношенню до дитини заборонені. Держава визнає, що насильство над дітьми трапляється в різних сферах життя – вдома, в закладах опіки, в освітніх закладах. Насильство може чинитися як дорослими щодо дітей, так і самими дітьми відносно одне одного.

Воєнний стан значно посилює ризики виникнення насильства щодо дітей, зокрема в закладах освіти. Дестабілізація соціально-економічної ситуації, вимушене переселення, руйнування традиційних механізмів соціальної підтримки та збільшення рівня стресу в суспільстві створюють додаткові передумови для зростання рівня агресії серед дітей.

Нині, у XXI столітті, насильство в закладах освіти набуло нового соціального наповнення. Якщо раніше в освітньому середовищі насильство у вигляді бійок було замахом на свободу для відновлення своїх прав і місця в соціальній ієрархії, а також реакцією на загрозу, то тепер приводом стає відсутність спільної ідентичності, що провокує першого на насильницьку взаємодію з другим.

В останні роки в Україні склалась дуже напружена соціально-економічна ситуація, яка обтяжується проблемами війни на сході нашої країни та питаннями, що через це виникають, а саме: вимушене переселення громадян; відсутність якісної освіти, яка забезпечить фінансову стабільність молоді; штучно створена національна забарвленість окремих питань (мовних, міграційних, етичних тощо). Важливими проблемами сучасного суспільства лишаються: постійне погіршення стану фізичного та психоемоційного здоров'я дітей будь-якого віку; відсутність позитивного комунікативного клімату в дитячих та молодіжних колективах; збільшення соціального напруження, особливо в групах осіб – вимушених переселенців.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває питання психоемоційного здоров'я дітей. Постій-

ний стрес, тривога, страх за власне життя або життя рідних, невизначеність щодо майбутнього негативно впливають на соціальну поведінку дітей, провокуючи як агресивні прояви, так і соціальну ізоляцію. Це особливо помітно в освітньому середовищі, де діти взаємодіють із ровесниками, а рівень психологічної напруги нерідко переростає в насильство. Агресія, яка надалі переростає в булінг чи мобінг, найчастіше пов'язана з досягненнями, адже дитина сприймає себе через власну діяльність, ставлення до неї з боку дорослих, систем оцінок і ранжування.

За результатами опитування ЮНІСЕФ про розповсюдженість булінгу більше 90% молодих людей переконані, що булінг є розповсюдженою проблемою в їхніх громадах і приблизно дві третини учасників опитування безпосередньо стикалися з ним.

Майже 40% опитаних молодих українців, які зазнають булінгу, нікому про це не розповідають. Ті, хто розказують про такі випадки, зазвичай звертаються до батьків/родичів (27%) або друзів/братів і сестер (25%). Лише 4% дітей повідомляють про насильство вчителям, що підкреслює необхідність підготовки педагогів до роботи в умовах воєнного стану та посилення заходів безпеки в освітніх закладах. Молоді люди бачать зв'язок між реакцією дорослих та покращенням або погіршенням своєї ситуації. Так, найбільш популярною відповіддю на питання «Чому відбувається булінг?» була «Тому що дорослі не звертають на це уваги» – так вважають 37% опитаних. Крім того, більше половини респондентів зазначили, що необхідно проводити підготовку вчителів щодо припинення булінгу, адже сім із десяти випадків булінгу трапляються між дітьми в школі [1].

Воєнний стан також сприяв зростанню випадків кібербулінгу, що стає ще однією загрозою для дітей. В умовах воєнного стану кібернасильство може мати особливо руйнівний ефект, оскільки доступ до якісної психологічної підтримки залишається обмеженим, а діти, які постраждали від цькування, можуть не мати ресурсів для подолання його наслідків. За даними

опитування, представленого Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та Спеціальною представницею Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей у Нью-Йорку, третина молодих людей у 30 країнах світу стають жертвами онлайн-булінгу, а кожна п'ята молода людина змушена була пропускати заняття в школі через кібербулінг та насильство. В Україні 29% опитаних підлітків були жертвами онлайн-булінгу, а 16% були змушені пропускати через це шкільні заняття [2].

За даними загальнонаціонального репрезентативного дослідження «Булінг та толерантність у закладах освіти після 24 лютого 2022 року», що проводилося в листопаді 2023 – січні 2024 року, охопило 5576 учнів 5–9 класів (віком 10–14 років) з усіх регіонів України, крім тимчасово окупованих територій. 51,3% опитаних здобувачів освіти зазначили, що коли-небудь стикалися з булінгом: 55,9%, дівчат і 46,2% хлопців, 24,7% учнів стали мішенями булінгу з початку повномасштабного вторгнення. 59,4% постраждалих від булінгу зверталися по допомогу: найчастіше зверталися до батьків і вчителів, дівчата частіше зверталися по допомогу, ніж хлопці: 62,4% проти 55,8%, зі збільшенням віку опитаних зменшується частота звернень по допомогу. Серед учнів 5 класів по допомогу зверталися 68,1%, серед учнів 9 класів цей показник скорочується до 47,9% [3].

Таким чином, заклади освіти, які мають бути безпечним простором для розвитку дитини, нерідко стають місцем, де діти піддаються фізичному, психологічному та кібернасилльству. В умовах воєнного стану ці ризики лише загострюються, що вимагає негайного реагування та розроблення комплексних заходів захисту дітей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Першими, хто започаткував дослідження окресленої проблематики у своїх працях, вважають таких зарубіжних учених, як: Д. Еспеладж, Д. Габаріус, Д. Олвеус, Є. Роланд. Дослідженню насильства щодо дітей в закладах освіти присвячено праці таких учених, як: Ю. Бридніков, А. Ведернікова, А. Губка, Н. Лесько, І. Лубенець, Т. Миронюк, К. Плутницька, А. Полянчик, О. Шуміло та ін. Дослідженням мобінгу займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: Х. Лейман, К. Колодій, О. Кораблева, О. Орос, П. Хайнеман та ін.

Мета статті – дослідження феномену насильства, щодо дітей в закладах освіти, аналіз поняття насильства в закладах освіти та інших понять, що є близькими за своєю суттю (жорстоке поводження, булінг, мобінг).

Виклад основного матеріалу. Відповідно ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [13].

Законом України «Про освіту» в п. 6 ч. 1 ст. 1 передбачено, що заклад освіти – юридична особа публічного чи приватного права, основним видом діяльності якої є освітня діяльність [20].

Для правильного виявлення та своєчасного реагування на випадки насильства щодо дітей необхідно здійснити аналіз поняття «насильство в закладах освіти» та інших понять, що є близькими за своєю суттю.

У своєму основному значенні слово «насильство» означає завдання людям шкоди шляхом убивства, калічення чи болю. Його значення може поширюватись і на загрозу завдання такої шкоди, а також на психологічну і на фізичну шкоду [4].

Як зазначає С.О. Гарькавець, насильство – це дія або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди як фізичному, так і психічному здоров'ю, прини-

жує почуття її честі й гідності. Це застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір. Виокремлюють: фізичне насильство – побой, нанесення тілесних ушкоджень, примусова ізоляція та утримання тощо; психологічне насильство – погрози, лайка, принизливі висловлювання, тиск тощо; економічне насильство – різновиди силового та шахрайського позбавлення майна (крадіжки, шахрайство тощо) [5, с. 79].

В юридичній енциклопедії дається таке визначення: насильство – умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь [6, с. 68].

Насильство над дітьми – це фізичне, психологічне, сексуальне насильство або відсутність виховання та піклування про дітей батьками, особами-опікунами чи сторонніми людьми, які доглядають за дітьми. Насильство над дітьми може містити будь-яку дію насильницького характеру, нехтування, зловживання або нездатність, небажання чи невміння виховувати й опікуватися дітьми від батьків чи інших осіб, що призводить до фактичної або потенційної шкоди дитині. Може спостерігатися в сім'ї, в місці проживання дитини, на вулиці або в організаціях, школах чи громадах, з якими дитина взаємодіє [9].

Насильство в закладі освіти – сплановані або спонтанні дії, що відбуваються на його території або в приміщеннях під час занять, перерв, на шляху до нього або з нього, а також під час заходів, які проводить заклад освіти в іншому місці. Суб'єктами та об'єктами насильства в закладі освіти можуть бути педагоги, інші працівники, здобувачі освіти та їхні батьки [8, с. 18].

Тож можемо дійти висновку, що побой, агресія, залякування, переслідування, несприйняття, домагання, погрози, шантаж, псування речей – це невичерпний список форм насильства, з яким натеper може зустрітись учень у закладах освіти.

Протидія насильству щодо дітей у закладах освіти в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу та ефективних кризових стратегій. Насамперед необхідно забезпечити систематичний моніторинг психоемоційного стану учнів та створити безпечне освітнє середовище, де кожна дитина почуватиметься захищеною. Важливим кроком є створення системи раннього виявлення агресії та забезпечення психологічної підтримки для дітей, які пережили травматичний досвід війни, посилення кваліфікації педагогів у питаннях запобігання булінгу.

Особливу увагу слід приділити підготовці педагогів до роботи в умовах воєнного стану, навчаючи їх розпізнавати прояви насильства, ефективно реагувати на конфліктні ситуації та надавати підтримку жертвам насильства. Важливим аспектом є також інтеграція дітей-переселенців у шкільні колективи, що потребує впровадження інклюзивних освітніх програм, спрямованих на зменшення соціальної напруги та сприяння взаєморозумінню між учнями.

Як синонім до поняття «насильство» часто застосовують поняття «жорстоке поводження». Дійсно, як соціальні явища вони тісно пов'язані, однак необхідно розуміти різницю між ними.

Сучасна вітчизняна судова практика під жорстоким поводженням розуміє безжалісні, грубі діяння, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань

(мордування, систематичне заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла тощо) [10, с. 47]. Аналогічну думку має і сучасна вітчизняна кримінально-правова теорія [11, с. 305], вкладаючи такий самий зміст і в поняття «погане поводження» [12, с. 980].

Законодавчо поняття «жорстоке поводження з дитиною» закріплено в ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства». Жорстоке поводження з дитиною – будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, насильства за ознакою статі, булінгу (цькування), мобінгу (цькування), а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини [13].

Своє тлумачення жорстокому поводженню з дітьми давав американський психолог італійського походження Джеймс Гарбаріно: «Будь-яку дію або бездіяльність стосовно дитини з боку батьків, осіб, які їх замінюють, а також закладів або суспільства загалом, внаслідок чого порушено фізичний або психічний розвиток, здоров'я або благополуччя дитини, а також обмежено її права й свободи, вважають жорстоким поводженням із дітьми».

Жорстоке поводження щодо дітей виявляється в: образливих прізвиськах; насміханні над виглядом, видом діяльності, поведінкою дітей, які вирізняються серед однолітків; примушуванні до негативних дій (доведи, що не боїться вчителя, що ти не гірше за інших, палиш, уживаєш наркотики, дорослий, займаєшся сексом тощо); бойкоті, ігноруванні; битті («темна»); відбиранні в слабших дорогих речей, грошей, їжі; погрозах, приниженнях; примусу до «служіння» сильному – нести портфель, бути на підхваті, чергувати тощо; звалтуванні, травлі [7, с. 1004].

Слід звернути увагу на те, що жорстоке поводження з дітьми в закладах освіти часто трапляється не тільки з боку однолітків та здобувачів освіти, а й з боку вчителів, вихователів тощо, це виявляється в такому: приниженнях, постановці в кут; битті; роздяганні дитини перед іншими як способу покарання; нагадуванні в дитячому колективі про недоліки дитини, особливості сім'ї, сімейні події, про які вчителю стало відомо; непосильній праці; ігноруванні фізичних потреб дитини (заборона піти до туалету); існуванні «любимчиків»; підвищеному тоні, крику, необгрунтованих, неадекватних оцінках; суворій дисципліні, яка тримається на страху, а не на інтересі до навчання; авторитаризмі, вимогах без пояснень; недоцільних вимогах до зовнішнього вигляду дитини (зачіски, форми) і застосуванні дій щодо його покращення, підстригання власноруч, зняття прикрас, відбір мобільних телефонів тощо; розбещенні. Нерідко конфіденційна інформація щодо проблем дитини та її сім'ї розголошується і стає предметом обговорення в класному колективі, серед батьків, що травмує психіку, погіршує моральний стан дитини [7, с. 1003].

З огляду на вищезазначене розуміємо, що жорстоке поводження з дітьми може бути як одноразовим, так і повторюваним або тим, що триває; вчиняється в закладах освіти не тільки з боку дітей по відношенню один до одного, а й з боку дорослих, батьків, вихователів. Жорстоке поводження, жорстоке ставлення можуть призвести як до емоційного або психічного травмування, так і до загибелі дитини (суїцидальна поведінка).

Відмінність між жорстоким поводженням із дитиною та насильством щодо дітей полягає в широті понять та їх змісті. Жорстоке поводження є однією з най-

більш руйнівних форм насильства, що проявляється у тривалому впливі на жертву.

Протидія насильству та жорстокому поводженню з дітьми в умовах воєнного стану є нагальною потребою через зростання соціальної напруженості, агресії та порушення системи захисту дітей. Вимушене переміщення, психологічні травми та нестача ресурсів у школах сприяють поширенню жорстокого ставлення як серед учнів, так і з боку педагогів. Необхідно запроваджувати комплексні програми психосоціальної підтримки, що включають підготовку вчителів, психологічний супровід дітей та незалежні механізми повідомлення про випадки насильства. Важливим напрямом є посилення міжнародного співробітництва, що дозволить забезпечити юридичну, гуманітарну та фінансову допомогу в кризових умовах. Формування культури ненасильницької взаємодії в освітньому середовищі допоможе знизити рівень жорстокого поводження та сприятиме соціальній інтеграції дітей, які постраждали від війни.

У ході вивчення феномену насильства щодо дітей в закладах освіти необхідно також розглянути поняття «булінг» (цькування).

Ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає, що булінг (цькування) – психологічне, фізичне, економічне чи сексуальне насильство, тобто будь-яке умисне діяння (дія або бездіяльність), у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, яке систематично вчиняється особою стосовно дитини, з якою вони є учасниками одного колективу, або дитиною стосовно іншого учасника одного колективу та яке порушує права, свободи, законні інтереси потерпілої особи та/або перешкоджає виконанню нею визначених законодавством обов'язків [13].

Один із провідних дослідників булінгу Ден Ольвеус, автор класичного визначення цього явища, визначає булінг як повторювану агресивну поведінку, яка має на меті завдати шкоди іншій особі, перебуваючи в ситуації нерівності сил між агресором і жертвою. Ольвеус підкреслює, що булінг може проявлятися у фізичній, вербальній чи психологічній формі [14].

Досліджуючи феномен булінгу, ми з'ясували його сутність, яка полягає в хуліганстві й задикуватості, агресивних поведінкових проявах, цькуванні слабких осіб, насильницьких діях, що можуть заподіяти фізичну, психологічну або матеріальну шкоду людині. Булінг визначається науковцями як агресивна поведінка з деструктивним вектором, спричиняє дії, що характеризуються частотою та регулярністю скоєння, є свідомою, супроводжується нерівністю сил між булером та його жертвою. Сутність цього суспільного явища полягає у зневазі та презирстві до опонента, домінуванні над ним, перерозподілі влади, штучному створенні привілеїв для агресора [15, с. 225].

Розглянуті поняття і види насильства найчастіше зустрічаються в закладах освіти, однак не слід оминати увагою і поняття мобінгу, яке закріплене ст. 2-2 Кодексу закону про працю України. Мобінг (цькування) – систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, в тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, в тому числі такої,

що змушує його недооцінювати свою професійну придатність [16].

Однак, якщо більш детально заглибитися в саме походження терміна «мобінг», бачимо, що слово походить від англійського «to mob» й означає «нападати юрбою, оточувати».

Вперше процес колективного нападу назвав мобінгом у 1958 році австрійський етолог К. Лоренц у контексті дослідження психології тваринного світу, описавши приклади атаки хижаків групою тварин. Учений у своїй праці «Агресія» акцентує увагу на вирішальній ролі групового нападу як фактора, який додає сміливості на інстинктивному рівні захищати себе або свою територію [19, с. 170].

Шведський лікар П. Хайнман в 60-х роках XX століття порівняв груповий напад тварин із жорстокою поведінкою дітей по відношенню до своїх ровесників й описав це в книзі «Мобінг – групове насилля серед дітей і дорослих».

У 80-х роках XX століття Х. Лейман охарактеризував мобінг як систематичний психологічний терор групи людей, направлений проти іншої особистості, який найчастіше відбувається протягом великого проміжку часу і зумовлений відносинами між переслідувачем і жертвою.

Д. Олвеус представив імовірність виникнення мобінгу через варіанти комплектації класу. Теорія Д. Олвеуса складається із системи елементів, які тісно пов'язані між собою: значимі фактори мобінгу (сім'я, зовнішні й внутрішні фактори навчання в школі), комбінація взаємодії потенційних жертв і потенційних переслідувачів, а також мобінг як процес [14]. Одне з перших досліджень мобінгу в школі було здійснене Д. Олвеусом серед норвезьких школярів 7–16 років. За його результатами виявлено 9% учнів, які страждали від мобінгу. Дослідження, проведені у Великобританії, показали 27%, у США – 10,6%, у Канаді – 15%, у Німеччині – 11,1% жертв мобінгу серед школярів. Найбільше випадків мобінгу зафіксовано серед учнів 6–8 класів [14].

Саме мобінг як групове знущання виявляється універсальним інструментом самоствердження та покращення свого становища в групі. Значущою характеристикою жертви завжди виступає її відмінність від решти групи. Причому ця відмінність не обов'язково буде негативною (дивна зовнішність, бідність тощо), вона може виділяти жертву через її переваги над іншими (багатство, успіхи в навчанні, зовнішня привабливість) [18].

Проблему мобінгу як психологічну було окреслено ще в 50-х роках минулого століття в Австрії, Швеції, потім у Німеччині, Польщі та інших країнах Європи. Важливим є те, що це поняття пов'язане з довготривалим «відторгненням» учня, дитини більшістю членів класу чи групи. Особливістю мобінгу є його груповий характер, що створює для агресорів почуття колективної підтримки, посилюючи їх упевненість у правомірності своїх дій.

Аналізуючи наукові дослідження різних часів, можна дійти висновку, що мобінг в закладах освіти слід розглядати не як суто юридичне поняття, пов'язане з відносинами між роботодавцем і працівником, а як одну з форм насильства щодо дітей. Учнівський колектив можна порівняти з трудовим, оскільки він також об'єднаний спільною діяльністю, правилами взаємодії та ієрархією. У межах неформальних груп, які формуються в шкільному середовищі, мобінг часто використовується як засіб утвердження статусу одних осіб шляхом приниження інших. Як і в професійному середовищі,

в школах причинами мобінгу можуть бути конкуренція, відчуття несправедливості чи відсутність чітких правил взаємодії.

Воєнний стан суттєво загострює проблему булінгу та мобінгу в закладах освіти, оскільки діти переживають високий рівень стресу, соціальної дезінтеграції та психологічного напруження. Вимушене переміщення, втрата близьких, руйнування звичного життєвого середовища та відмінності в соціальному статусі дітей-переселенців створюють передумови для конфліктів, що можуть перерости в систематичне цькування. Особливої уваги потребує мобінг, оскільки групова агресія в умовах нестабільності й дефіциту ресурсів часто стає засобом самоствердження або захисною реакцією в дитячих колективах.

Для ефективної протидії булінгу та мобінгу необхідно розробити комплексні програми психосоціальної підтримки, які передбачатимуть обов'язкову роботу психологів у закладах освіти, створення груп підтримки для дітей, що зазнали цькування, а також упровадження системи медіації конфліктів. Важливим заходом є підготовка педагогів до роботи в умовах війни та кризових ситуацій, що включає навчання методам виявлення ранніх ознак булінгу та мобінгу, їх попередження та ефективного втручання.

Проаналізувавши вищесказане, бачимо, що насильство, жорстоке поводження, булінг та мобінг щодо дитини мають спільні риси: вони порушують права дитини, завдаючи шкоди її фізичному, емоційному та психологічному здоров'ю. Ці явища характеризуються нерівністю влади між агресором і жертвою, повторюваністю дій та тривалим травматичним впливом. У всіх випадках формується почуття беззахисності, низька самооцінка та емоційна вразливість дитини.

Також необхідно звернути увагу і на відмінності розглянутих понять. Булінг, мобінг, жорстоке поводження та насильство щодо дитини відрізняються суб'єктами, мотивами, формами та контекстами. Булінг – це систематичні агресивні дії дітей в шкільному чи іншому колективі для домінування над жертвою. Жорстоке поводження зазвичай здійснюється дорослими, які відповідають за дитину, і може проявлятися через фізичні, емоційні дії або нехтування потребами, не завжди маючи свідому агресію. Насильство – ширше поняття, яке охоплює будь-які форми шкоди від дітей чи дорослих. Булінг зазвичай публічний, жорстоке поводження – приватне, а насильство можливе в обох контекстах. Мобінг є груповою формою насильства.

До функцій закладів та установ системи освіти під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей можна віднести: проведення з учасниками освітнього процесу виховної роботи із запобігання та протидії домашньому насильству; повідомлення не пізніше однієї доби служб у справах дітей, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України в разі виявлення фактів домашнього насильства стосовно дітей або отримання відповідних заяв чи повідомлень; проведення інформаційно-просвітницьких заходів з учасниками освітнього процесу з питань запобігання та протидії насильству, в тому числі стосовно дітей та за участю дітей, приділяючи особливу увагу необхідності невідкладного інформування вчителів про випадки такого насильства, що стали їм відомі; повідомлення про такі випадки до кол-центрів з питань запобігання та протидії насильству стосовно дітей; організація роботи практичного психолога та/або соціального педагога з постраждалими дітьми [21, с. 16].

Висновки. Насильство над дітьми в закладах освіти в умовах воєнного стану є особливо небезпечним соціальним явищем, що посилюється внаслідок порушення системи захисту дітей, соціальної дезінтеграції та психологічної нестабільності населення. Масове вимушене переміщення дітей, загострення посттравматичних стресових розладів і дефіцит ресурсів у сфері освіти створюють сприятливі умови для виникнення жорстокого ставлення як серед однолітків, так і з боку педагогічного персоналу. Для ефективної протидії необхідно впроваджувати комплексні міждисциплінарні заходи, що включають психологічну підтримку, навчання педагогів методам ненасильницької комунікації, розроблення протоколів реагування на випадки насильства та створення

незалежних механізмів повідомлення про такі ситуації. Особливу увагу слід приділяти адаптації дітей-переселенців у нових освітніх середовищах, що допоможе знизити рівень соціальної напруженості та мінімізувати ризики агресивної поведінки. Формування системної політики запобігання жорстокому поводженню в закладах освіти має базуватися на міжсекторальній взаємодії державних установ, міжнародних організацій та громадянського суспільства з метою забезпечення комплексного захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту. Формування культури нульової толерантності до насильства в поєднанні з правовими, соціальними та педагогічними стратегіями сприятиме захисту прав дітей та покращенню їх психосоціального благополуччя.

Список використаних джерел

1. ЮНІСЕФ представив результати опитування про розповсюдженість булінгу. URL: <https://rescentre.org.ua/statystychni-dani-ta-doslidzhennia/iunisef-predstaviv-rezultati-opituvannia-pro-rozpovsiudzhenist-bullingu-1>
2. Опитування ЮНІСЕФ: понад третина молодих людей у понад 30 країнах світу потерпають від онлайн-булінгу. URL: <https://rescentre.org.ua/statystychni-dani-ta-doslidzhennia/opituvannia-yunisef-ponad-tretyna-molodykh-liudei-u-30-krainakh-svitu-poterpaiut-vid-onlain-bulinhu>
3. Причини булінгу: результати масштабного дослідження в українських школах. URL: <https://mon.gov.ua/news/rychyny-bulinhu-rezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh>
4. Енциклопедія політичної думки. Насильство. URL: https://slovyk.me/dict/politics_encyclopedia/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE
5. Юридична психологія : словник-довідник / С.О. Гарькавець. Сєверодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. 152 с.
6. Міжнародна поліцейська енциклопедія : в 10-ти томах / відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. Т. 2. С. 1224.
7. Лесько Н. Феномен насильства над дітьми в освітньому середовищі України. *Траєкторія науки*. 2018. Т. 4. № 5. С. 1001–1007.
8. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник для педагогічних працівників. Видання друге, доповнене та оновлене. Київ : Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020. 104 с.
9. Насильство проти дітей. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Насильство_над_дітьми
10. Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві. 4-те вид. допов. і перероб. / упорядник Р.В. Вереша. Київ : Алерта, 2021. 312 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
12. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х тт. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків : Право, 2013. Т. 2. 1040 с.
13. Про охорону дитинства : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2402-14#Text>
14. Olweus, D. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. (1993): Blackwell Publishing, 144 p.
15. Бриндіков Ю. Соціально-педагогічна профілактика булінгу в підлітковому середовищі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 40 Т. 1.
16. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
17. Колодій К. Мобінг. Психотерор на робочому місці та методи його подолання ; пер. з нім. К. Колодій. Харків : Вид-во «Гуманітарний Центр», 2007. 368 с.
18. Орос О.Б. Соціальні аспекти мобінгу. *International scientific and practical conference «Key issues of social sciences: prospects for the development of Ukraine and EU countries» : Conference proceedings*, June 28–29, 2019. Baia Mare : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 38–40 p.
19. Корабльова О.О. Характеристика стану дослідженості мобінгу як соціально-педагогічної проблеми. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2012. Вип. 16. Книга 2. С. 169–177 с.
20. Про освіту : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38–39. Ст.380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text/>
21. Причини та наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей / Кол.авторів : В.П. Савенко та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 94 с.

References

1. UNICEF. (n.d.). UNICEF predstaviv rezultaty opytuvannia pro rozpovsiudzhenist bulinkhu [UNICEF presented the results of a survey on the prevalence of bullying]. rescentre.org.ua. Retrieved from <https://rescentre.org.ua/statystychni-dani-ta-doslidzhennia/iunisef-predstaviv-rezultati-opituvannia-pro-rozpovsiudzhenist-bullingu-1> [in Ukrainian].
2. UNICEF. (2019). Opytuvannia UNICEF: ponad tretyna molodykh liudei u ponad 30 krajinaх svitu poterpaiut vid onlain-bulinkhu [UNICEF survey: More than a third of young people in over 30 countries suffer from online bullying]. rescentre.org.ua.

Retrieved from <https://rescentre.org.ua/statystychni-dani-ta-doslidzhennia/opytuvannia-yunisef-ponad-tretyna-molodykh-liudei-u-30-krainakh-svitu-poterpaiut-vid-onlain-bulinhu> [in Ukrainian].

3. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2024). Prychyny bulinhu: rezultaty masshtabnoho doslidzhennia v ukrainskykh shkolakh [Causes of bullying: Results of a large-scale study in Ukrainian schools]. *mon.gov.ua*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinhu-rezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh> [in Ukrainian].

4. Entsyklopediia politychnoi dumky. (n.d.). Nasyt'stvo [Violence]. *slovyk.me*. Retrieved from <https://slovyk.me/dict/politics-encyclopedia/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE> [in Ukrainian].

5. Harkavets, S. O. (2021). Yurydychna psykholohiya: slovyk-dovidnyk [Legal psychology: A reference dictionary]. Sieverodonetsk: SNU im. V. Dalia [in Ukrainian].

6. Rymarenko, Yu. I., (ed.) (2003). *Mizhnarodna politseiska entsyklopediia [International Police Encyclopedia]*. Kyiv: Kontsern "Vydavnychiy dim "In Yure", Vol. 2, p. 1224 [in Ukrainian].

7. Lesko, N. (2018). Fenomen nasyt'stva nad ditymy v osvithnomu seredovyshchi Ukrainy [The phenomenon of violence against children in the educational environment of Ukraine]. *Traektoriâ Nauki -Path of Science*, 4(5), 1001–1007. Retrieved from ssrn-3206016.pdf [in Ukrainian].

8. Zdorov'ia zhinky i planuvannia sim'yi. (2020). Poperedzhennia nasyt'stva v zakladakh osvity: metodychnyi posibnyk dlya pedahohichnykh pratsivnykiv [Prevention of violence in educational institutions: A methodological manual for teachers]. 2nd ed., Kyiv: BF "Zdorov'ia zhinky i planuvannia sim'yi" [in Ukrainian].

9. Wikipedia. (n.d.). Nasyt'stvo nad ditymy [Violence against children]. *uk.wikipedia.org*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Насильство_над_дітьми [in Ukrainian].

10. Veresha, R. V. (Ed.). (2021). *Postanovy Plenumu Verkhovnoho Sudu v kryminal'nomu sudochynstvi [Resolutions of the Plenum of the Supreme Court in criminal proceedings]*. 4th ed. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].

11. Dzhuzha, O. M., Savchenko, A. V., & Cherniei, V. V. (Eds.). (2018). *Naukovo-praktychnyi komentari Kryminal'noho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

12. Tatsii, V. Ya., Borysov, V. I., & Tiutiuhina, V. I. (Eds.). (2013). *Kryminal'nyy kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentari [Criminal Code of Ukraine: Scientific and practical commentary]* (Vol. 2). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

13. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy [On child protection: Law of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2402-14#Text> [in Ukrainian].

14. Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Blackwell Publishing [in English].

15. Bryndikov, Yu. (2021). Sotsial'no-pedahohichna profilaktyka buliynku v pidlitkovomu seredovyshchi [Socio-pedagogical prevention of bullying in the adolescent environment]. *Aktual'ni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of the Humanities*, 40(1) [in Ukrainian].

16. Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].

17. Kolodii, K. (2007). Mobinh. Psykhoterror na rabochomu misti ta metody yogo podolannia [Mobbing. Psychoterror in the workplace and methods of overcoming it]. Kharkiv: Humanitarnyi Tsentr [in Ukrainian].

18. Oros, O. B. (2019). Sotsial'ni aspekty mobinhu [Social aspects of mobbing]. International scientific and practical conference "Key issues of social sciences: prospects for the development of Ukraine and EU countries." Baia Mare: Baltija Publishing, 38-40 [in Ukrainian].

19. Korabl'ova, O. O. (2012). Kharakterystyka stanu doslidzhennosti mobinhu yak sotsial'no-pedahohichnoi problemy [Characteristics of the research of mobbing as a socio-pedagogical problem]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditykh ta uchnivskoi molodi – Theoretical and Methodological Problems of Education of Children and Student Youth*, 16(2), 169-177 [in Ukrainian].

20. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). Pro osvitu: Zakon Ukrainy [On education: Law of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

21. Savenko, V. P., Korohod, S. V., Chorna, A. H., Toloshna, N. V., & Shablysty, V. V. (2023). Prychyny ta naslidky vchynennia nasyt'stva po vidnoshenniu do ditei [Causes and consequences of violence against children]. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav [in Ukrainian].

Korohod Svitlana,

PhD in Law, Senior Lecturer

(Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6696-6818>

THE PROBLEM OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS UNDER MARTIAL LAW: ANALYSIS OF FORMS AND COUNTERACTION STRATEGIES

The article provides a comprehensive analysis of the phenomenon of violence against children in educational institutions, particularly in the context of martial law, which significantly exacerbates the problem. The essence and key characteristics of various types of violence most commonly encountered in the educational environment are identified, including physical, psychological, economic, and sexual violence, as well as its specific manifestations such as bullying, mobbing, cyberbullying, and cruel treatment of children.

Bullying is defined as systematic aggression that includes physical, verbal, and social forms of violence among children within a collective. The article emphasizes the causes and consequences of bullying, especially in the context of martial law, where the level of stress and social tension among children increases. Mobbing is analyzed as a group form of psychological harassment based on victim isolation, constant insults, social exclusion, and organized harassment, which may persist over a long period and have severe psychological consequences.

Special attention is given to cyberbullying – a form of violence carried out through electronic communications.

The article examines socio-legal mechanisms for preventing violence in educational institutions, including measures that can be implemented by teachers, school administrators, parents, and government authorities. The necessity of providing psychological support for children who have experienced violence, developing programs for the social integration of displaced children, training teachers to work in crisis conditions, and adopting a comprehensive approach to violence prevention is substantiated.

The study is based on the latest research findings, legislative acts of Ukraine, and international experience in combating violence in educational institutions. The approaches proposed in the article will help reduce the level of violence in the educational environment and create safe conditions for children's learning and development.

Key words: *violence, bullying, mobbing, cyberbullying, cruel treatment, children, educational institution, martial law.*